

Zgodovinjene psihologije

Zbornik 2. simpozija kritične psihologije

Bralni krožek kritične psihologije

13. in 14. april 2023

Ljubljana, 2023

Zgodovinj enje psihologije

Zbornik 2. simpozija kritične psihologije

Uredništvo: Ema Bohanec, Žiga Mekiš Recek, Ana Reberc

Naslov in podnaslov: Zgodovinj enje psihologije: Zbornik 2. simpozija kritične psihologije

Avtorji prispevkov: Mirjana Ule, Metka Mencin, Ana Reberc, Tina Kuhar, Maša Suša, Dino Manzoni, Žiga Mekiš Recek, Anja Maršič, Ivan Flis, Eva Fekonja, Ema Bohanec, Alja Pehar

Simpozij: 2. simpozij kritične psihologije, Bralni krožek kritične psihologije, 2023

Datum in kraj: 13. in 14. 4. 2023, Ljubljana, Slovenija

Založila: samozaložba Ema Bohanec

Tehnično urrejanje in prelom: Junoš Lukan

Oblikovanje ovitka: Jošt Rogelj

©Bralni krožek kritične psihologije, 2023. Vse pravice pridržane.

Tisk: Prima podjetje za tisk in oglaševanje, d. o. o.

Naklada: 70 izvodov

Izid: Ljubljana, april 2023

Publikacijo je sofinancirala Študentska organizacija Filozofske fakultete.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

159.9(082)

ZGODOVINJ ENJE psihologije (simpozij) (2 ; 2023 ; Ljubljana)

Zgodovinj enje psihologije : zbornik 2. simpozija kritične psihologije : 13. in 14. april 2023 / [izdajatelj] Bralni krožek kritične psihologije ; [uredništvo Ema Bohanec, Žiga Mekiš Recek, Ana Reberc ; avtorji prispevkov Mirjana Ule ... et al.]. - Ljubljana : samozal. E. Bohanec, 2023

ISBN 978-961-07-1556-6

COBISS.SI-ID 147396611

Kazalo

I. Uvod	1
Čemu zgodoviniti psihologijo?	
Ana Reberc	3
II. Zgodovina neke psihologije	7
Kako je psihologija postala družbeno relevantna znanost	
Tina Kuhar in Maša Suša	8
Okoliščine vznika moderne duševnosti	
Dino Manzoni	13
Norost/normalnost nasproti norost–normalnost	
Žiga Mekiš Recek	18
Scientific psychology’s methodological regime	
Ivan Flis	22
O merjenju inteligentnosti	
Anja Maršič	23
Tehnike upravljanja s subjektivnostjo med in po 2. svetovni vojni	
Ema Bohanec	28
Zgodovina drugega in (ne)psihologija Balkana	
Alja Pehar	32

III. Zgodovina neke kritike	36
Psihologija zatiranih	
Eva Fekonja	37
Kritična psihologija ali kritika psihologije?	
Mirjana Ule	41
Vznikanje kritične psihologije v Sloveniji	
Metka Mencin	45

I. del

Uvod

Program simpozija

Četrtek, 13. 4.

1. Uvodni nagovor
Ema Bohanec in Žiga Mekiš Recek
2. Referati
Tina Kuhar in Maša Suša: *Kako je psihologija postala družbeno relevantna znanost?*
Dino Manzoni: *Okoliščine vznika moderne duševnosti*
Žiga Mekiš Recek: *Norost/normalnost nasproti norost-normalnost*
Anja Maršič: *O merjenju inteligentnosti*
3. Okrogla miza
Mirjana Ule, Metka Mencin, Ana Reberc in Vito Flaker: *Zgodovina kritične psihologije v Sloveniji*
Moderira: Marja Zakelšek

Petek, 14. 4.

1. Uvodni nagovor
Ana Reberc: *Čemu zgodoviniti psihologijo?*
2. Referati
Eva Fekonja: *Psihologija zatiranih*
Ema Bohanec: *Tehnike upravljanja s subjektivnostjo med in po 2. svetovni vojni*
Alja Pehar: *Zgodovina drugega in (ne)psihologija Balkana*
3. Vabljen predavanje
Ivan Flis: *Scientific psychology's methodological regime*

Čemu zgodoviniti psihologijo?

Ana Reberc

Individualni psihologiji kot vedi in praksi je uspelo izpeljati *veliko pozabo*. Malokdo ve, od kod in kje je prišla ter kako je postala tako prevladujoč način razumevanja sebe in sveta. Produkcija vednosti, ki je zagotovo zmerom umeščena v določen milje, prikriva tako lastno produktivnost kot umeščenost. Prikazuje se kot univerzalna, brezčasna in brezprostorska, vseprisotna, brez alternative, in to dvojno: kot veda in kot njen objekt proučevanja.

Edino gibanje, ki se pri(po)znava, je lastno predpostavki, da je individualna psihologija naravoslovna pozitivistična znanost, ki *linearno napreduje v vedno boljše razumevanje* psihe človeka. Domneva vključuje tako idejo o objektivnem napredku proti absolutni resnici kot tudi fiksacijo specifične subjektivitete kot nevtralne. Ta (največkrat neprevpraševana) osnova vzpostavlja določeno notranjo zgodovino psihologije s širšimi implikacijami. Psihološko vednost in njeno produkcijo razume kot znanstveno; kot objektivno, nevtralno in resnično vednost, kar zakriva nezmožnost pobega pred subjektivnostjo, družbenostjo psihološke raziskovalne (eksperimentalne) situacije in ideološkimi okoliščinami proizvodnje psihologije. Na praktični ravni se kaže kot verovanje v metodologijo, ki bo – če bo le dovolj ustrezala znanstvenim kriterijem – omogočila količinsko oceno psihičnih kategorij človeka. Tovrstno koncipiranje psihologije onemogoči, da bi v njenem razvoju prepoznale izločitev določenih vsebin in posrkanje drugih, vzpone in zatone celih področij, izbruhe in pretrganja določenih vprašanj. Sledenje temu pa oteži spopadanje s trenutno obstoječimi, mnogokrat z individualistično paradigmo nepomirljivimi psihologijami¹ in korenitimi kritikami

---

¹Zanika jih kot neznanstvene ali ideološke (npr. pogost argument, da psihoanaliza ne preстане Popprovega kriterija falsifikabilnosti), nevtralizira

takšnega razumevanja psihologije.

Opredelitev psihologije kot pozitivistične znanosti daje *videz, kot da je zgodovinjene nepotrebno*; kar je danes uveljavljena psihološka vednost, je prikazano kot najrazvitejši, najnaprednejši stadij v linearnem napredku proti vse boljšemu razumevanju psihičnega aparata. Zakaj bi zapravljale čas s spoznavanjem, kaj je bilo prej, če je danes naše znanje le izboljšana in izpopolnjena varianta preteklega?² Neomajna vera v napredek in videnje novejšega kot neizpodbitno boljšega poganja samo pozabo in nas blokira pri tem, da bi se zazrle v preteklost in odkrile, da zgodovinjene *je* potrebno, da je pomembno tudi za prevpraševanje zgodovinsko specifične mentalitete, prisotne v teh predpostavkah. Ta pa ni lastna prevladujoči psihologiji, temveč je simptom širših procesov postvarjenja: medčloveški in družbeni odnosi se kažejo kot odnosi med rečmi, ta iluzija pa temelji na pozabi človeške dejavnosti, ki ravno po-ustvarja te odnose.

To pa ne pomeni, da hegemonia psihologija nima lastnega projekta zgodovinjena, temveč da ji je ta notranji in v najboljšem primeru površen. Poleg linearnosti (sestavljanka vednosti o psihološkem se dopolnjuje z drobci sosledja psiholoških smeri iz različnih obdobj) se potvarja kontinuiteta objekta proučevanja oziroma vsebinske zamejitve področja (konceptu psihe sledimo iz starogrške filozofije, ne da bi bilo vzpostavljeno konceptualno razlikovanje), sploh pa ne upošteva procesov izven vede (pogojev, ki so v 19. stoletju omogočili vznik znanosti o psihi, in kako je ta postala priznana veda

---

konfliktnost soobstoja s sopostavitvijo v psihološki kompleks brez upoštevanja njihove vsebine (npr. feministične veje psihologije imajo lastne revije, aktive znotraj združenj in študijske predmete, še vedno pa feminizem bodisi ni upoštevan bodisi psihološka vednost privzame antifeministične podstati), privzame nekatere njihove elemente in jih subsumira v lasten okvir brez upoštevanja njihove teoretične osnove (npr. Wundt je nekritično obravnavan, tako da ustreza prevladujočemu toku napredka, ne da bi se zares soočili z vsebino njegove misli).

²Študijski predmet Zgodovina psihologije (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani) je bil tako izpraznjen vsebine, da je zavoljo svoje (upravičene) nepotrebosti izpadel iz kurikula.

preko vključitve v družbeno normativno delovanje). Učenje zgodovine te psihologije ne vsebuje snovi o vzponu določenega režima resnice, ki se je vzpostavil ravno skozi kvalitativno spremembo v razumevanju same psihologije kot tudi njenega objekta proučevanja tekom njenih začetkov skozi kombinacijo znanstvene revolucije, novih oblik vladanja preko upravljanja s populacijo, industrijske revolucije, vzpostavitvijo patološkosti in normalnosti ter posameznika in strokovnjaka. Prav tako ne uči premen tekom 20. stoletja, ki po drugi svetovni vojni individualno psihologijo ustoličijo kot ločeno od družbe, ki psihični aparat razume (le še) preko merjenja s pomočjo razvitih statističnih populacijskih metod in se vse bolj amerikanizira (prevzema določila vednosti proizvedene v ZDA, ki jih dojema kot univerzalno veljavna).

Trenutni sestav kompleksa individualne psihologije se razpre ravno skozi pogled v njeno nastajanje in delovanje skozi čas, kar zamaje njeno samorazumevanje kot nevtralne, resnične in iz zgodovine izvzete vednosti, ki tudi s pomočjo pozabljanja upravičuje in po-ustvarja družbeni *status quo*. Spominjati se pomeni videti tudi njeno vpletenost v oblastna razmerja kot aparat, ki patologizira, disciplinira in popravlja posameznike, hkrati pa soudeležbo v teh procesih onkraj strogo zamejene psihološke vede (npr. širše v izobraževalnem sistemu). Omogoča misliti procesualnost njenega razvoja, njenega delovanja danes in razpira možnosti prelomov v prihodnosti.

Konkretneje to pomeni proizvajati drugačno psihologijo, ki ne predpostavlja nespremenljivega, univerzalnega psihičnega aparata, v okviru katerega je treba zgolj čim natančneje popisati količine psiholoških prvin pri različnih posameznikih. Namesto da normaliziramo tako proizvedenega psihološkega človeka, (bolj ali manj) prilagajočega se sodobni kapitalistični družbi, moramo misliti ravno subjektivno umeščenost v trenutni družbi in kako ta oblikuje njegov psihični aparat. To pomeni zastavljanje drugačnega okvirja psihologije, ki ne ustvarja in nato novači voljnih posameznikov v popravljanje za večjo skladnost s kapitalističnim sistemom, temveč prelamlja uveljavljene norme in kategorije. Psihologija bi si kot

znanost morala prizadevati odgovoriti na temeljna vprašanja polja: kako nastane in deluje psihični aparat, kako se konstruira in vzdržuje naša subjektivnost tukaj in zdaj? Sprememba v psihologiji mora seči onkraj znanstvene revolucije, ki bi dejansko omogočila odgovarjanje na vprašanja psihologije človeka. Temeljita analiza namreč razkrije tudi temeljno nesvobodo subjektov, zaradi katere je nujna družbena relevantnost psihologije, ki z emancipatornim delovanjem ljudem omogoča poglobljeno razumevanje njihovega lastnega postajanja in kako materialne prakse tudi na psihološki ravni določajo, kdo smo.

Literatura

- Danziger, K. (1990). *Constructing the Subject: Historical origins of psychological research*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511524059>
- Foucault, M. (2018). *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Založba /*cf. (Izvirno delo objavljeno 1961)
- Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C., & Walkerdine, V. (1998). *Changing the subject: Psychology, social regulation, and subjectivity*. Routledge.
- Jacoby, R. (1981). *Družbena amnezija: Kritika sodobne psihologije od Adlerja do Lainga*. Cankarjeva založba.
- Miheljak, V. (2012). *Človek v socialnem in družbenem svetu: Poglavlja iz socialne in politične psihologije*. Fakulteta za družbene vede.
- Reberc, A. (2021). *Ideološke predpostavke psihologije* (Magistrsko delo). Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Rose, N. S. (1985). *The psychological complex: Psychology, politics, and society in England, 1869-1939*. Routledge & Kegan Paul.
- Rutar, D. (1997). *Uvod v postmoderno psihologijo: Učbenik za srednje šole in občo rabo*. Jutro.

II. del

Zgodovina neke psihologije

Kako je psihologija postala družbeno relevantna znanost: Metoda v službi boja za status znanosti

---

Tina Kuhar in Maša Suša

V prispevku bova sintetizirali glavne zastavke knjige Kurta Danzigerja *Constructing the Subject* (1990), ki kritično zgodovini razvoj psihološke metode od njenih samoproglašanih začetkov v znamenitem leipziškem laboratoriju ob koncu 19. stoletja do časa druge svetovne vojne. Avtor dela je nemški zgodovinar psihologije, ki je deloval tudi v Južni Afriki, Avstraliji in Kanadi in se je ukvarjal predvsem z zgodovino psihologije 20. stoletja. Delo nam daje podlago za kritično premišljevanje o današnji prevladujoči psihologiji, saj se avtor zgodovinenja psihologije loteva »nepsihološko« – namesto golega nizanja paradigem in akterjev znanstvene skupnosti ter praznovanja njenih dosežkov opozarja na pogosto spregledan vidik družbeno-zgodovinskih razmer, v katerih je psihološka metoda nastajala.

Danziger poudari, da se psihološka znanost ni razvila čez noč, temveč izhaja iz zapuščine filozofske misli o človeku, notranjem doživljanju in introspekciji. Predstavi nam *profesionalni projekt* oblikovanja psihologije kot samostojne znanstvene discipline pod pritiski znanstvene skupnosti in potrošnikov psihološkega znanja. Psihologija se je za svoje uveljavljanje sočasno borila na dveh frontah: po eni strani je proizvajala vednost in omrežje akterjev, raziskovalnih institucij ter glasil znotraj psihološke stroke z namenom kultiviranja podobe lastne znanstvenosti, po drugi pa praktično uporabno znanje z ozirom na povpraševanje po njenih produktih. Pri zagotavljanju lastne znanstvenosti je s sklicevanjem na svojo *objektivnost*, *zanesljivost* in *veljavnost* vselej zagovarjala večvrednost

lastnih proizvodov, ki naj bi presegali zdravorazumska pojmovanja delovanja človekove duševnosti. Avtor poleg tega problematizira predpostavko, da je psihološka vednost že prisotna v objektivni resničnosti, raziskovalec pa s pomočjo različnih postopkov do nje le bolj ali manj standardizirano dostopa. Rečeno drugače, da vsi konstrukti, s katerimi psihologija operira, obstajajo neodvisno od produkcije vednosti – kot *naravno dani* predmeti, kakršne preučujejo naravoslovne discipline.

Projekt gradnje neodvisne discipline je potekal ravno v smeri približevanja naravoslovnim znanostim, kar je psihologija poskušala doseči na osnovi predpostavke, da je vse vidike človeške subjektivnosti mogoče kvantificirati in empirično preverjati. Začetke tega procesa najdemo v psihofiziki in merjenju občutkov, kasneje pa se je – kljub sicer manjšinskemu nasprotovanju kultu empiricizma in matematizacije – prenesel na merjenje drugih psihičnih funkcij. Principi številenja so se med drugim uveljavili tudi na področju ocenjevanja osebnosti, kjer velja načelo, da imajo vsi ljudje kvalitativno enake lastnosti, razlikujejo pa se le v stopnji njihove izraženosti.

Avtor spremembam metode sledi na podlagi analize člankov, objavljenih v nemških in ameriških psiholoških revijah med leti 1894 in 1936. Pokaže nam njihov potek od zlitosti in poznejšega izmenjevanja vlog eksperimentatorja in udeleženca v okviru Wundtove raziskovalne tradicije vse do Galtonovega antropometričnega laboratorija, v katerem strokovnjak testira sposobnosti udeleženk v zameno za plačilo. S slednjim pristopom se je interes raziskovalcev usmeril v združevanje podatkov velikih vzorcev udeleženk, ki naj bi zadostno odslikavali lastnosti populacije. Z morebitnim pojavljanjem vzorcev v podatkih je psihologija utemeljevala, da odkriva univerzalne zakone delovanja človeške duševnosti. Kumuliranje čim večje količine podatkov je postalo nov metodološki imperativ, kritično presojo predpostavk in dobljenih podatkov pa je bilo tako enostavno zvesti na metode statističnega zaključevanja. Zasuk v načinu dostopanja do človeške duševnosti je tako spremenil sam predmet psihološkega raziskovanja – od preučevanja individualne

subjektivnosti se je zanimanje obrnilo k statistično zasnovanemu kolektivnemu subjektu. Posameznica je postala določena zgolj s svojim odklonom od statistične norme za populacijo, v katero je bila pridružena.

Statistične metode so se začele tesno povezovati tudi z uporabno psihologijo, ki proizvaja znanje o posameznici kot objektu intervencije, tako znanje pa institucijam služi za lažje nadzorovanje in upravljanje z družbo. Psihološka vednost se je uspešno pretakala v disciplinske institucije, kot sta šola in vojska. Psihologija se je tako v družbi, ki stremi k razvijanju čim bolj učinkovitih institucionalnih struktur preko optimizacije človekovih psihičnih procesov in s tem njegove storilnosti, vzpostavljala kot vedno bolj relevantna veda. Danziger sopostavi samoprezentacijo psihologije kot proizvajalke univerzalnega in ahistoričnega znanja o človeku in način kopičenja njene vednosti – črpanje podatkov iz specifičnih, zgodovinsko in prostorsko določenih subjektov v raziskovalnih situacijah, ki so prav tako odvisne od okoliščin lastnega formiranja. V proces zgodovinenja psihologije avtor vpelje tudi družbeno organiziranost psihološkega raziskovanja. Bralki pokaže, da je raziskovalna situacija družbena tako na ravni same interakcije med raziskovalcem in osebo v vlogi subjekta kot tudi na ravni delovanja znotraj historično situirane znanstvene skupnosti, v kateri vlada sporazum glede kriterijev, ki določajo znanstvenost psihološkega znanja. Interes psihologije do umestitve med javno priznane znanstvene discipline je določal njene raziskovalne prakse, te pa so predpisovale vrsto in omejitve znanja, ki jih je bila zmožna proizvesti. Hkrati je raziskovalna dejavnost močno odvisna od povpraševanja po psihološkem znanju s strani institucij, ki jo potrebujejo in financirajo. Avtor poudarja, da je vzpostavljanje nove discipline političen proces, ki pusti sledi tudi na njenih raziskovalnih praksah. Psihologija je bila vseskozi močno dovzetna za politično-ideološke pritiske – ta so predstavljala vodilo za proizvodnjo psihološkega znanja, ki je služilo prevladujočim družbenim interesom, a naj bi bilo v svojih temeljih *vrednotno nevtravno*.

Delo *Constructing the Subject* je ključno za razumevanje razvoja

psihologije skozi prizmo družbenopolitičnih pogojev časa, v katerem je nastajala in konstruirala svoj subjekt. Bralki pokaže, kako je iz prvotne želje po empiričnem preverjanju razmislekov o človeku z namenom preseganja filozofske spekulativnosti nastala striktno empirična disciplina, ki se krčevito oklepa omejenega nabora raziskovalnih postopkov. Pri tem nam svojo zgodovino predstavlja kot izboljševanje metodologije in akumulacijo vse bolj točnega znanja. Predpostavki o razvoju psihologije kot linearnem napredovanju Danziger oporeka, ko predstavi tudi vznik nekaterih raziskovalnih paradigem, ki so ponujale drugačne metode, a se v psihologiji niso dolgoročno uveljavile.

Avtor v dekonstrukciji psihološke znanosti in metode, ki se je loti v pričujočem delu, in v upoštevanju njene umeščenosti v prostor in čas vidi možnost za boljšo psihologijo. Le takšna psihologija nam lahko omogoči razumevanje kompleksnosti psihičnih procesov in preseganje uporabe psihološkega znanja v namene izkoriščanja in upravljanja s subjektom – posameznico, ki je podvržena psihološkim metodam raziskovanja, selekcije in diagnostike. Čeprav nam avtor poda poglobljeno analizo problemov psihologije, njene metode in predpostavk, v delu umanjajo napotki za prenos te kritike v spreminjanje praks psihološkega raziskovanja. Danziger poudarja, da je psihološko raziskovanje omejeno z vpetostjo v družbo, ki človeka v prvi vrsti dojema kot objekt upravljanja in podrejanja, zato mora psihologija proizvajati predvsem znanje, ki služi temu namenu. Pri tem pa ne izpostavi, da drugačno spoznavanje duševnosti znotraj obstoječih institucij in sistema ni mogoče, ampak je za odkrivanje *psihološke resničnosti* potrebno ravno odpravljanje sistema, ki človeka izkorišča. Obstoječe raziskovalne prakse je glede na Danzigerjevo kritiko psihološke metode potrebno nadomestiti z drugačno metodo, ki temelji na predpostavkah drugačnih sistemskih in paradigmatskih okvirjev. Zasnovati jo je potrebno na novo preko razmislekov o tem, kaj naj bi psihologija preučevala in v kakšne namene naj svoja spoznanja uporablja. Avtorjeva kritika terja izgradnjo psihologije, ki ne služi zgolj uveljavljanju peščice iz vrst elitne znanstvene stroke, ampak je namenjena emancipaciji posameznic v prizadevanje za

Kako je psihologija postala družbeno relevantna znanost

spremembo obstoječega politično-ekonomskega sistema.

Literatura

Danziger, K. (1990). *Constructing the Subject: Historical origins of psychological research*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511524059>

Okoliščine vznika moderne duševnosti

Dino Manzoni

Za začetek psihologije kot samostojne znanstvene discipline je obveljalo leto 1879. Takrat je W. Wundt na Univerzi v Leipzigu ustanovil prvi laboratorij za eksperimentalno psihologijo. Na isti instituciji sta pred njim delovala in tlakovala pot novemu raziskovalnemu področju, eksperimentalni psihologiji, G. T. Fechner, utemeljitelj psihofizike, in njegov predhodnik ter sodelavec E. H. Weber. Omenjena imena so utemeljila psihologijo kot znanost, ki sistematično ter empirično preučuje procese zavesti. V nadaljevanju se nam zastavljata vprašanji: kaj vendarle sploh je ta zavest, katere procese torej preučuje sodobna znanstvena psihologija? Pionirji eksperimentalne psihologije so postavili enačaj med duševnostjo in zavestjo, pri čemer so slednjo dojemali kot skupek raznovrstnih pojavov in procesov, ki jih subjekt zaznava kot notranje, preučevali pa z metodo introspekcije. Tovrstno pojmovanje duševnosti oziroma zavesti (angl. consciousness) kot zavesti o sebi (angl. self-consciousness) pa predpostavlja in vtem definira specifično razumevanje individua, in sicer liberalno. Takšno pojmovanje posameznika (in hkrati družbe) je tako v nekem oziru predpostavljeno in obenem afirmirano že v sami konstrukciji objekta, ki ga psihologija primarno preučuje – in to je *objekt, s katerim se je psihologija vzpostavila kot znanost*.

Poglejmo si okoliščine, ki podlagajo Wundtovo razumevanje duševnosti kot enotnega skupka notranje dejavnih kontinuiranih procesov, ki jih oseba zaznava (in vtem zaznava samo sebe). Étienne Balibar v delu *Lockova iznajdba zavesti* (1998/2006) ugotavlja, da opredelitev moderne subjektivnosti izhaja iz metafizike subjekta, kakor jo je utemeljil Anglež John Locke (1632–1704). Slednjemu je kot utemeljitelju liberalizma in empirizma namreč uspelo reformirati koncepcijo subjektivnosti in to tako v razmerju do aristotelovske ideje individualne duše kot »substancialne forme«, kot tudi v raz-

merju do kartezijanske zatrditve mislečega »jaza«, *cogita*. Čeprav je pred njim že Descartes v *Meditacijah* (1641/2004) utemeljil teorijo samozavednega subjekta, ta ni bil mišljen v navezavi na pojem zavesti, za katero je bistvena časovna razsežnost. V tej bi lahko bila utemeljena istost postajajočega subjekta, ki v času ohranja svojo identiteto navkljub neskončnim množicam različnih čutnih vtisov, vdirajočih iz zunanje realnosti.

V II. knjigi z naslovom *O človeškem razumu* Locke pojem zavesti (consciousness) opredeli kot »človekovo zaznavanje tega, kar se dogaja v njegovem lastnem duhu« (Locke, 1924, i. poglavje, § 19) in ga misli v navezavi na pojem sebstva (angl. self). Dalje, v xxvii. poglavju z naslovom *O identiteti in različnosti*, pa koncept zavesti utemeljuje kot *samoidentiteto*, kar da *zagotavlja status identičnosti osebe*. Različnost med posameznimi osebami (kot različnost lastnosti, izkušenj, dispozicij in sposobnosti) prav tako predpostavlja samoidentiteto posameznika. Locke kontinuiteto zavesti namreč poistoveti z avtonomijo »sebstva«, tako pa slednje postane drugo ime za individua. Do tedaj je bil pojem zavesti v filozofiji in teologiji mišljen le kot nekakšna zmožnost duše. Lockovska notranjost kot notranjost mentalnega in priključenih operacij, torej zavesti kot *mind*, je struktura duha, ki ga konstituira sistem relacij v procesualnosti zavesti. Kar duh zaznava, so njegove lastne operacije, procesi in pojavi, ki *so*, eksistirajo zgolj v tem samorefleksivnem procesu samonanašanja, torej v samozaznavanju. Zavest je tako definirana ravno kot svojelastna tvorka materije in kriterija identitete.

Za Locka je sebstvo (angl. self) notranje temporalizirano, in sicer v razmerju do treh modusov zavesti – spominjanja, zaznavanja in anticipiranja. Kljub temu da subjekt velik del lastnih zaznav (vtisov), občutkov, predstav in misli sproti pozablja, se njegova identiteta ohranja, in to ravno zaradi prepletenosti in součinkovanja vseh treh časovnih modusov zavesti. Locke (1924) zapiše:

Zavest, kakor daleč se pač razteza, četudi daleč v pretekla obdobja, poenoti časovno zelo oddaljene obstoje in dejanja v isto osebo, enako kot poenoti obstoj in

dejanja neposredno predhodnega trenutka. Karkoli ima zavest sedanjih in preteklih dejanj, je tako ista oseba, ki ji pripada oboje. (II. knjiga, xxvii. poglavje, § 16)

Zavest ima torej nekakšno sintetično funkcijo in zadobi svojo existenco šele v razmerju, ki ločuje subjekta kot bitja zavesti od zunanjega sveta, in sicer na podlagi relacije, ki jo zavest vzpostavlja med sedanjostjo in preteklostjo, kar naj bi bil pogoj neposrednega občutka identičnosti lastne osebe. Na to lastnost in funkcijo zavesti ter dejstvo njene kontinuitete Locke veže pojem sebstva, ki da je v funkciji *lastništva* ter avtonomije. Ta atribut zavesti pa nudi jamstvo za odgovornost, ki je zahtevana od slehernika. Oseba si potentakem prilašča delovanje, na tej podlagi pa jo je šele mogoče *obravnavati kot pravno osebo*, saj ji je mogoče pripisati razna dejanja. Tako pride do izraza bistvena razsežnost, ki jo vzpostavlja Lockova opredelitev posameznika, in sicer *družbenopravna*. Konstituirajo jo pravila in načela, ki urejajo vedënja ter ravnanja telesnih posameznikov. Ali kot zatrdi Locke, ima »v osebni identiteti [...] temelje vse pravo in vsa pravica do nagrade in kazni«, zato naj »ne kaznujejo človeški zakoni blazneža za dejanja treznega človeka, niti treznega človeka za to, kar je storil blaznež« (Locke, 1924, str. 173–174). Povezavo med sebstvom in lastništvom pa Locke razjasni v nekem drugem delu, v *Dveh razpravah o oblasti*: »Če vzame karkoli iz stanja, v [katerega] ga je postavila narava in ga v njem pustila, je temu primešal svoje delo, dodal mu je nekaj lastnega in to stvar s tem naredil svojo last.« (Locke, 2010, str. 151)

Če ponovimo, v Lockovi teoriji so »osebe« ter pojmi zavest, duševnost in sebstvo kot samoidentiteta v nekem oziru poenoteni in istovetni, beremo:

Da bi ugotovili, v čem obstoji osebna identiteta, moramo [...] premisliti, kaj pomeni oseba. To je po mojem mnenju misleče inteligentno bitje, ki poseduje um in refleksijo in ki lahko samo sebe obravnava kot samo sebe, kot isto mislečo stvar v različnih časih in prostorih. In to počne zgolj s pomočjo tiste zavesti, ki je neločljiva od mišljenja

in ki je po mojem zanj bistvena; kajti nihče ne more zaznavati, ne da bi zaznaval, da zaznava [to perceive, without perceiving, that he does perceive]. [...] To vedno velja za naše navzoče občutke in zaznave; in v skladu s tem je vsakdo za sebe tisto, kar imenuje samega sebe [everyone is to himself, that which he calls self]. (Locke, 1924, II. knjiga, xxvii. poglavje, § 9)

Tako ima po Locku oseba kot posameznik to moč oziroma zmožnost, da se lahko dojema kot sestvo, četudi se zmore tako spoznavati in samozaznavati le pod pogojem, da se abstrahira, izvzame ter izolira iz materialnega, družbenega konteksta in režima, iz katerega izhaja, da se, drugače rečeno, kot da izmakne področju, v katerem je vpjet v mrežo učinkovanj, ki ga konstituira, določajo.

Treba je opozoriti, da pojem zavesti kot kriterij osebne identitete vključuje tudi pravne in moralne attribute. Kot vemo, je Locke, ki velja za očeta liberalizma, s svojim političnim delom *Dve razpravi o oblasti* (1688) pomembno vplival na oblikovanje politične skupnosti, vladavine prava in institucij, njegov teoretski aparat pa ostaja referenčen tudi danes. S svojo miselnostjo je prispeval k oblikovanju moderne duševnosti in družbe. Slednja temelji na oblikovanju družbene pogodbe, s katero posameznik pridobi temeljne državljske svoboščine, pravice ter odgovornosti za lastno vedênje, ki je lahko kadarkoli sankcionirano. Posameznika je šele pod temi pogoji mogoče identificirati – identifikacija in registracija s strani oblastnih institucij (sodišče, policija, upravni organi, izvršilni organi, administracija, ki se naslanja na znanstvene prijeme in tehnike) pogojujeta posameznikovo družbeno eksistenco. Tako pride do izraza tudi hrbtna plat Lockovega pojmovanja posameznika, to je specifično, liberalno razumevanje družbe in družbenega.

Za konec dodajmo, da je šele s psihoanalizo v evropski misli zopet mogoče misliti *razlaščno subjektivnost* – razpeto med *nadjazom* (tj. notranje družbeno, za jaz konstitutivna instanca) in *neosebnim onim* –, ki ni enostavno istovetna z zavestnim jazom in v nekem oziru eksistira le v nezavednem, v luknjah, prelomih, ki prečijo

sámo zavest. V IV. seminarju tako Lacan definira psihoanalizo ravno kot »znanost o subjektu«, in ne kot znanost o jazu kot samozavednem posamezniku, osebi, zavesti, saj osebna identiteta oziroma jaz eksistira le v formi *odtujitve*.

Literatura

- Balibar, É. (2006). *Lockova iznajdba zavesti* (J. M. Lozar, D. B. Rotar & K. Rotar, Prev.). Krtina. (Izvirno delo objavljeno 1998)
- Descartes, R. (2004). *Meditationes de prima philosophia in quibus Dei existentia, et animae humanae a corpore distinctio, demonstratur* [Meditacije o prvi filozofiji, v katerih je dokazano bivanje božje in različnost človeške duše in telesa]. Slovenska matica. (Izvirno delo objavljeno 1641)
- Fechner, G. T. (1966). *Elements of psychophysics* (Zv. 1). Holt, Rinehart; Winston.
- Lacan, J. (2021). *Object Relation: The Seminar of Jacques Lacan, Book IV* (A. Price, Prev.). Polity Press.
- Locke, J. (1924). *O človeškem razumu* (F. A. Jerovšek, Prev.). Slovenska Šolska Matica.
- Locke, J. (2010). *Two treatises of government ; A letter concerning toleration* [Dve razpravi o oblasti; Pismo o toleranci] (I. Pribac, Ur.; Z. Erbežnik, I. Pribac, J. Lozar & A. Kravanja, Prev.). Krtina.
- Wundt, W. M. (1912). *Einführung in die Psychologie* [An Introduction to Psychology] (R. Pintner, Prev.). George Allen & Unwin, Ltd. (Izvirno delo objavljeno 1911)

Norost/normalnost nasproti norost–normalnost

Žiga Mekiš Recek

Govorica psihiatrije (psihologije), ki je monolog razuma o norosti, se je vzpostavila samo v tem molku (norosti). Nisem hotel napisati zgodovine te govornice, šlo mi je bolj za arheologijo tega molka.

— Michel Foucault

Tako Michel Foucault 1961/2018 otvori svoje delo *Zgodovina norosti v času klasicizma*, kjer referira na medicinsko, lahko bi rekli tudi kartezijansko govorico psihiatrije, ki izključuje norost iz polja možnosti mišljenja in jo iz privzdignjene pozicije strokovnosti vpisuje v polje nadzora. Foucault nam jasno pokaže, da norost ni nekaj, kar bi bilo *a priori* določeno z univerzalno logiko, temveč je določena s temeljno izključitvijo, ki je konstitutivna za vzpostavitev precepa med norostjo in normalnostjo. Foucault preko zgodovinskega in umetniškega motiva Ladje norcev (nem. *Narrenschiff*) ugotavlja, da so lahko norci pred dobo klasicizma/razvetljenstva tavalni naokrog. Mesta so jih preganjala s svojega ozemlja, včasih na ladje, ki so jih odpeljale v druge prostore. Svoje mesto so pogosto našli v romarskih, posvečenih krajih, v čemer gre za poseben sklop religije in norosti ter neke posebne obravnave norcev.

V sodobni psihologiji nam Ameriško združenje za psihologijo ponuja naslednjo definicijo normalnosti: »Normalno je, kar se smatra za standardno, povprečno, tipično oziroma zdravo.« (American Psychological Association [APA], b.d.). V veliki meri gre torej za statistično definicijo, ki poskuša na kar se da operacionalen način določiti točko normalnosti. V tej definiciji se nazorno pokaže, da je normalnost nekaj, kar je določeno v srednjem območju normalne

distribucije (za katero psihologi predpostavljamo, da je dober opis porazdelitve psiholoških konstruktov v populaciji). Ta definicija jasno nakaže, da je nenormalnost konstitutivna za koncept normalnosti. Normalna distribucija je statistični artefakt, ki določa, da določen delež populacije pade v »kritično vrednost«
 nenormalnosti. Če bi norost enačili z nenormalnostjo, lahko rečemo, da je v samem statističnem razmišljanju moderne psihologije normalnost pogojena s kvantitativno določitvijo koncev, repov distribucije, ki izkazujejo visoko oziroma nizko izraženost psihološke lastnosti. Normalnost se konstituira preko te kvantitativne izključitve, ki pa je hkrati kriterijska in zato kvalitativna. To ne pomeni, da oporekam psihološkim raziskavam, ki pravilno opišejo trpljenje posameznika pri določeni meri izraženosti določene psihološke lastnosti. Kot je povedal Canguilhem (1956/2022), je psihologija učinkovita znanost, in tega ne moremo zanikati. Gre ravno za poskus razumevanja konstitucije normalnosti kot nečesa, kar je inherentno in konceptualno vpisano v metodološke postopke današnje psihologije, ki je dedinja razsvetljenskega projekta.

Predklasicistični ne-problem z norostjo kot tako je doživel svoj precep z Descartesovo utemeljitvijo cogita. »Mislim, torej sem,« je slaven stavek, do katerega pride Descartes na podlagi svojih *Meditacij* (1641/2004), v katerih v linearni verigi dvomov pride do zaključka, da lahko podvomi malone v vse razen v svoje lastne mišljenje, saj če podvomi v to, pade vsako predhodno dvomljenje. Ravno s to razsvetljensko gesto se razum (lat. cogito) vzpostavi kot univerzalnost, kot prazna točka izjavljanja, ki se mora nujno pripeti na subjekta garanta. V tej točki se Lacan vrača k Descartesu pri razločitvi gotovosti od vednosti in iz tega izhajajoči opredelitvi pojma Velikega drugega, simbolnega garanta, ki prešije izjavljalca na simbolni označevalec: na označevalec ne-nor. Norost na drugi strani je tako izključena iz filozofskega diskurza, saj postane protipol mišljenja. Descartes ugotovi, da *misli, torej ni nor*. Norost tako več ne govori resnice o sebi, temveč drugi (zdravniki, filozofi) začnejo govorijo o njej – jo odkrivati, popisovati in nadzorovati.

Ampak subjekt, ki ni-nor znotraj razsvetljenske logike, ni subjekt

psihoanalize, kjer je ravno točka nerazumljivosti ključna za konstitucijo subjekta. To je domena nezavednega, iz katerega po Freudu psihični aparat črpa vso psihično energijo delovanja. Jaz (nem. Ich, lat. Ego) postane zgolj en del psihičnega aparata, pri čemer mu Ono (nem. Es, lat. Id) uhaja. Zavest je v neodpravljenem konfliktu z nezavednim. Kartezijanski jaz tako ni več subjekt psihoanalize, jaz več ni enako jaz (kot je zagovarjal Fichte, 1794/2022), temveč je subjekt določen s točko negotovosti. Šele ko se subjekt zave, da ni gospodar v lastni hiši, lahko psihoanaliza kot terapija pomaga subjektu do emancipacije.

Freud v novi definiciji subjekta norosti in normalnosti ne razume več kot entitete, osnovane na prelomu, temveč na kontinuiteti. Sanje za Freuda postanejo normalni patološki pojav in s tem kraljevska pot do nezavednega, pri čemer vsako noč vsi sanjamo in smo tako tuji samim sebi. Dimenzija tujosti, abnormalnosti, ki je povzročena preko mehanizmov premestitve in zgostitve, je dimenzija nezavednega in v določeni meri dimenzija norosti, ki je značilna za kartezijansko nore in ne-nore. Freud (1901/2013) v *Psihopatologiji vsakdanjega življenja* poda vrsto primerov ne-normalnosti, ki se zgodijo ne-norim. Skozi knjigo se ne ukvarja s spominom in pozabljanjem kot kognitivno-psihološkima pojmomoma, temveč zagovarja tezo, da pri mehanizmih pozabljanja, besednih spodrseljajev itd. ne gre za psihično arbitrarnost. Gre za psihopatološke, nenormalne pojave, ki se odvijajo v življenju normalnega posmeznika. Freud torej ne vzpostavlja novega pretencioznega govora o norosti, temveč postavi norost v središče vsakega subjekta, da bi teoretsko opredelil konstitucijo psihičnega aparata. Psihopatologija ni zgolj stvar norih, ampak stvar vsakega subjekta, psihoanaliza pa je poleg metapsihologije vselej tudi praksa. En izmed najbolj očitnih simptomov Ane O., ki je bila pacientka Freudovega sodelavca Josefa Breuerja, je bilo govorjenje v angleščini med psihoanalitsko terapijo. Ta med terapijo psihoanalizo poimenuje za *talking cure* (Breuer, 1895/2002). Freud torej postavi norca v središče govora o norosti, s čimer spregovori norost sama. Psihoanalitični kavč postane lokacija govora norosti, kjer preko tehnike prostih asociacij psihoanalitik s

pacientko prihaja do spoznanj o njenih simptomih. Na tak način ta gesta predstavlja temeljni prelom v razumevanju norosti kot take. Ne gre več za monolog avtoritet o norosti, temveč norost spregovori v nujnem dialogu.

Literatura

- American Psychological Association. (B.d.). *normal*. Pridobljeno 26. marca 2023, <https://dictionary.apa.org/normal>
- Breuer, J. (2002). *Studien über Hysterie* [Študije o histeriji: Anna O.] (S. Hajdini, M. Javornik & S. Tomšič, Prev.). Delta. (Izvirno delo objavljeno 1895)
- Canguilhem, G. (2022). Kaj je psihologija? V Ž. Mekiš Recek & E. Bohanec (Ur.), *Kaj je psihologija? Epistemologija in refleksija* (str. 9–23). Društvo študentov psihologije Slovenije. (Izvirno delo objavljeno 1956)
- Descartes, R. (2004). *Meditationes de prima philosophia in quibus Dei existentia, et animae humanae a corpore distinctio, demonstratur* [Meditacije o prvi filozofiji, v katerih je dokazano bivanje božje in različnost človeške duše in telesa]. Slovenska matica. (Izvirno delo objavljeno 1641)
- Fichte, J. G. (2022). *Osnova celotnega vedoslovja*. Krtina. (Izvirno delo objavljeno 1794)
- Foucault, M. (2018). *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Založba /*cf. (Izvirno delo objavljeno 1961)
- Freud, S. (2013). *Psihopatologija vsakdanjega življenja: O pozabljanju, spodrseljajih v besedi in ravnanju, zmotah in praznoverju*. Mladinska knjiga Založba. (Izvirno delo objavljeno 1901)

Scientific psychology's methodological regime

Ivan Flis (vabljeno predavanje)

In this talk, I will discuss some philosophical implications of the historical development of psychology's methodological system. During the middle and second part of the twentieth century, scientific psychology, especially in the United States of America, became synonymous with a particular blend of philosophical operationalism, frequentist inferential statistics, and group descriptive statistics made intelligible within a system of research designs neatly divided between the experimental and correlational traditions of research. The bureaucratization of these philosophical and methodological innovations, through graduate education and journal editorial policies, produced what I call an epistemic regime that marginalized all perspectives that would not conform to it. Such bureaucratization, by way of the prestige of American science and the international dominance of Anglophone publications, was exported to departments of psychology around the world. By way of a conclusion, I will discuss the seeming crisis of this epistemic regime through the lens of replication crisis that arose in the 2010.

O merjenju inteligentnosti

Anja Maršič

Študentje psihologije pogosto slišimo, da je naša glavna prednost pred drugimi poklicnimi profili psihometrično znanje. Veliko časa posvetimo sestavljanju, prirejanju in preverjanju testov in preizkusov, da čim boljje ustrezajozahtevanim merskim karakteristikam, učimo se jih ustrezno uporabljati ter iz njih pridobljenih številčnih rezultatov iztisniti kar največ informacij o posamezniku. In prvi ter najeminentnejši med njimi so nedvomno testi inteligentnosti.

V svoji več kot stoletni zgodovini, od prvih Binetovih poskusov odkrivanja otrok s potencialnimi učnimi težavami do modernih, domnevno kulturno nevtralnih preizkusov, se je na polju testov inteligentnosti ves čas bil oster boj. Zagovorniki testov so se na teoretske in metodološke kritike odzivali z razvijanjem kompleksnih statističnih postopkov in merjenjem vse manjših medosebnih razlik, na področju družbenih neenakosti pa so v imenu hladne znanstvene objektivnosti trdili, da so medskupinske razlike, ki so jih pokazali testi, naravne in prirojene. Tako je inteligentnost postala odlična osnova za znanstveni rasizem, številni uveljavljeni in še danes pogosto citirani psihologi pa so ali še vedno odkrito podpirajo evgeniko. Znanstveni rasizem se seveda ni začel s testi inteligentnosti, so pa ti ponudili navidez neoporečno, objektivno in veljavno mero za njegovo utemeljevanje. »Uradna« psihologija (npr. Ameriško psihološko združenje, APA) pa se kljub navideznemu zagovorništvu enakopravnosti na kontroverznosti odzove le, ko je treba ubraniti koncept inteligentnosti. Ali kot piše Metka Mencin Čeplak (2013):

[APA] se sicer blago distancira od tez o genetski inferiornosti temnopoltih, hkrati pa nedvoumno brani vsebinsko in napovedno veljavnost testov inteligentnosti in pritrjuje tezi, da na individualne razlike v inteligentnosti

znatno vpliva genetika (na razlike med populacijami pa ne »nujno«, je zapisano v izjavi). Ta izjava oz. poročilo implicitno sporoča, kje je meja tolerantnosti »uradne« psihologije: sporoča, da sta kritika koncepta inteligentnosti in dvom, da je ta konstrukt mogoče zanesljivo meriti, zanjo bolj problematična kot socialni evolucionizem in spogledovanje z evgeniko. (str. 58)

Vseeno pa se spoštovanje do testov inteligentnosti ohranja; vztrajajo v šolah, kliničnopsiholoških ordinacijah, kadrovskih službah in raznih sprejemnih pisarnah. Da bi videli, zakaj, si moramo ogledati nekatere osnovne predpostavke in kritike.

Merjenje inteligentnosti v psihologiji izhaja iz dveh predpostavk. Prvič, da inteligentnost kot lastnost obstaja, torej v vsakem posamezniku obstaja določen intelektualni potencial, ne glede na to ali se izrazi ali ne. In drugič, da nanjo kot predvidoma na vsako psihološko lastnost vpliva množica naključnih dejavnikov, predvsem genetskih, od katerih vsak prispeva le majhen del h končnemu potencialu, tako da ga imajo nekateri več in drugi manj, te razlike pa se porazdeljujejo po normalni krivulji. Iz teh dveh predpostavk izhaja še tretja, za psihometriko ključna: da je inteligentnost mogoče meriti in na njeni podlagi razvrščati posameznike.

Stephen Jay Gould v svoji knjigi *Za-mera človeka* (1981/2000) kritizira biološki determinizem, ki ga vsebujejo te predpostavke. V čistem nasprotju z izvorno idejo Alfreda Bineta, čigar namen je bil z izobraževanjem nadoknaditi primanjkljaje, ki bi jih pokazal test, in je zavračal možnost, da bi lahko miselne sposobnosti ujeli v eno samo število, se namreč IQ pogosto interpretira deterministično. Rezultati testov inteligentnosti npr. kažejo na medskupinske razlike v IQ glede na raso in družbeni razred. Te razlike so psihologi od začetka videli kot samoumevne, zgolj potrditev naravnega reda, pa tudi v domnevno demokratičnih in egalitarnih časih naše sodobnosti se pojavljajo razlage, ki družbene razlike vidijo kot posledico prirojenih razlik v inteligentnosti. Take interpretacije slonijo na predpostavki, da človeške miselne sposobnosti temeljijo na enem

samem skupnem faktorju, ki je izmerljiv, v veliki meri deden in podvržen le majhnim spremembam zaradi izobraževanja. Gould pokaže, da to ne drži. Inteligentnost kot en faktor, piše, je ena od možnih interpretacij faktorske analize rezultatov različnih testov, torej matematičnega postopka, ki bi lahko na istih podatkih pokazal več neodvisnih lastnosti namesto ene nadredne. Izbira med možnima interpretacijama postane stvar okusa (oz. teoretičnih preferenc avtorja). Delež, ki ga k izmerjeni inteligentnosti prispeva dednost, je sicer pomemben, a dednost lastnosti ne implicira njene nespremenljivosti, prav tako pa na podlagi ugotovitev o vlogi dednosti znotraj ene skupine ne moremo sklepati na izvor medskupinskih razlik. Gouldovo kritiko so nekateri zavračali, češ da ni psiholog in se na temo ne spozna, a ko govori o dednosti in statistiki je njegovo ozadje evolucijskega biologa še kako relevantno.

Gouldova kritika se torej nanaša na reificiranje IQ oz. faktorja *g* (generalnega faktorja inteligentnosti), saj se abstraktni koncept, rezultat statističnih postopkov, umešča v možgane kot materialno konkretnega, in na biološki determinizem, ki družbene razlike utemeljuje na dednih lastnostih. Rasnih in razrednih razlik v inteligentnosti torej ne moremo interpretirati kot naravnih, a tudi družbeno angažiranim psihologom je spodletelo pri poskusih sestave kulturno nepristranskih testov oz. testov, ki bi dali različnim skupinam enake možnosti (angl. culture free, culture fair). Še en kritik merjenja inteligentnosti, Michel Tort (1977/1984), zato pravi, da je tak test nemogoče sestaviti, ne zaradi prirojenih razlik, ampak ker je testiranje oz. testna situacija pristranska sama po sebi.

Testna situacija, pravi Tort (1977/1984), ni nevtralna eksperimentalna situacija, ampak družbeno razmerje, ki ni enako za vsakega otroka. Otrok, vzgojen v družini višjega sloja, kjer se spodbujajo tekmovalnost in individualni dosežki, bo videl test kot priložnost, da se izkaže, medtem ko bo otrok iz nižjega sloja, ki so ga k psihologu poslali zaradi učnih težav, testiranje doživel kot sojenje in bo hotel le čim prej zaključiti. Četudi predpostavljamo, da obstaja kaj takega kot čisti intelektualni potencial, ga drugi otrok ne bo pokazal. Postavljanje istih vprašanj vsem testirancem ne pomeni

istega dražljaja, saj je bolj od same vsebine vprašanja pomemben pomen, ki mu ga predpiše testiranec, na njegov način odgovarjanja pa bo vplivala njegova predstava o pričakovanih testatorja. Otrok mora v bistvu uganiti, kaj test želi od njega. Obenem testi inteligentnosti, kot sta Wechslerjev in Binet-Simonov, vključujejo naloge, zelo podobne šolskim, tudi ostale naloge (npr. domnevno kulturno nepristranske matrice) pa zahtevajo enake izkušnje kot šolske. Nekateri otroci so imeli priložnost reševati labirinte in rebuse v otroških revijah, drugi pač ne. Poleg tega so testi inteligentnosti pogosto validirani glede na korelacije s šolskimi ocenami, kar pokaže na še eno težavo: v resnici nihče ne ve, kaj merijo. Opredelitve inteligentnosti različnih avtorjev so si med seboj zelo različne, na koncu pa je inteligentnost tisto, kar pač meri test inteligentnosti. Edini približek teoretične podlage je faktor g , katerega kritika je omenjena zgoraj. Po Tortovem mnenju ni IQ nič drugega kot artefakt merjenja – ne vemo, kolikšen je pri končnem rezultatu delež posega v objekt (osebo) in kolikšen delež dejanske lastnosti posameznika. A zakaj kljub mnogim utemeljenim kritikam testi inteligentnosti še kar vztrajajo?

Odgovor na to vprašanje je treba iskati v družbenih strukturah oblasti. Tort namreč pravi, da je sam koncept testa inteligentnosti »čisti koncentrat buržoazne ideologije« (Tort, 1977/1984, str. 37). V njem namreč najdemo ideološko nabito pojmovanje spoznanja, človeške narave in delitve dela. Prvo pomeni, da pojmujeemo spoznanje kot neposredno srečanje med čistim subjektom in objektivnim predmetom, prezremo pa dejstvo, da spoznavanje vršijo posamezniki, vpleteni v družbena razmerja. Poleg tega test inteligentnosti sestavljajo naloge, pri katerih je odgovor le en in vnaprej predviden, mi ga moramo le ponovno odkriti, element spomina pa je čim bolj izločen. Ne bi mogli biti dlje od realne spoznavne dejavnosti. Pri pojmovanju človeške narave gre za to, da dandanes govorimo o posamezniku izven družbenih okoliščin, da družbene neenakosti utemeljujemo tako, da jih zanikamo in zvajamo na posamezne neenakosti. Normalna krivulja inteligentnosti je odličen temelj za to, saj podpira idejo o naravni in naključni porazdelitvi nadarjenosti. S

tem je povezano pojmovanje delitve dela: »delitev dela [se] v družbi kaže kot *konsekvenca* razlik v sposobnosti« (Tort, 1977/1984, str. 156), ne pa obratno, s testi pa le iščemo ujemanje med posameznikovimi naravnimi značilnostmi in delovnim mestom. Družbena razmerja tako postanejo naravna.

In kje je tu psihološka znanost? Umeščena v mrežo oblasti in zaskrbljena glede svojega znanstvenega statusa. »Zaradi zavezanosti načelu uporabnosti in empiricizmu je kritična refleksija konceptov, metod, tehnik, praks in pogojev njihovega nastanka za prevladujoče psihološke vednosti nevarnejša od spogledovanja z rasizmom in evgeniko« (Mencin Čeplak, 2013, str. 59).

Literatura

- Gould, S. J. (2000). *Za-mera človeka* (B. Cajnko, Prev.). Krtina. (Izvirno delo objavljeno 1981)
- Mencin Čeplak, M. (2013). Nedolžnost znanstvenih »resnic«: Psihološke vednosti v mreži biooblasti. *Časopis za kritiko znanosti*, 41(251), 54–60.
- Tort, M. (1984). *Inteligenčni kvocient* (M. Rotar, Prev.). Delavska enotnost. (Izvirno delo objavljeno 1977)

Tehnike upravljanja s subjektivnostjo med in po 2. svetovni vojni

---

Ema Bohanec

Psihologija je relevantnost v družbi vzpostavila preko svoje produktivnosti in upravljanja s človekom v okviru (oblastnih) institucij, kot so vojska, zapor, šola, vzgojni dom, bolnica, psihiatrična bolnišnica, tovarna, podjetje itd. (Rose, 1985). Razširitev delovanja psihologije in razmah psihološkega znanja, tehnik in praks, je v veliki meri potekal v času 2. svetovne vojne in po njej. V prispevku bom raziskala nekaj konkretnih primerov razvoja psiholoških tehnik v tem obdobju v Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike ter nakazala na načine, kako psihologija deluje v mreži oblasti in vednosti, znotraj katere se oblikuje naša subjektivnost.

Oprla se bom na knjigo *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self* (1989), ki jo je napisal sociolog Nikolas Rose. V njej se avtor ukvarja z vprašanjem konstitucije sebstva in t.i. vlogo psi-kompleksa¹ v pojmovanju, regulaciji in upravljanju subjekta. Pri analizi se Rose močno nasloni na Foucaulta in njegovo konceptualizacijo oblasti, vednosti in vladnosti ter aplicira genealoško metodo na področje psi kompleksa – analizira razmerja moči, njihov zgodovinski razvoj in dekonstruira nastajanje določenih idej, ki jih dojemamo kot samoumevne. Avtor v konkretnih zgodovinskih momentih v zahodnih kapitalističnih demokracijah določa specifične psihološke tehnike in prakse, s katerimi psi kompleks deluje z oblastjo, tako v produkciji znanja kot tudi v produkciji in legitimizaciji avtoritete. Pri analizi se osredotoča predvsem na Veliko Britanijo, vendar so njegova spoznanja relevantna tudi za Slovenijo, saj so

---

¹Psi-kompleks Rose razume kot materialno celoto ideoloških praks, predstav, ritualov, tekstov in strokovnjakov, ki delujejo znotraj psihologije, psihiatrije, psihoanalize in psihoterapije.

se v knjigi opisane psihološke tehnike in pogled psi-kompleksa na posameznika razširil tudi k nam.

Psihološko raziskovanje in prakso v času 2. svetovne vojne Rose (1989) prepozna kot ključno pri oblikovanju povojnih tehnologij regulacije subjektivnosti. Psihološko delovanje preučuje na več področjih, kot so bojna morala, psihološka vojna, izbira vojakov in oficirjev, rehabilitacija vojnih ujetnikov in vojakov, potrebnih psihološke pomoči. Pojavita se dva glavna motiva: 1.) psihološka ekspertiza je ključna za čim bolj uspešno upravljanje z ljudmi, ki se jih reducira v pojem *človeški viri*, v institucijah in 2.) razumevanje skupine kot ključno področje analize, terapije in regulacije. Medtem ko je bil v 1. svetovni vojni velik porast v razvoju in aplikaciji testov inteligentnosti, je 2. svetovna vojna spodbudila iznajdbo in razvoj veliko različnih psiholoških metod za ocenjevanje *psihološkega* v subjektu, kot odgovor na večjo potrebo po natančnih tehnikah vpoklica in napredovanja vojakov. Tako je bila pozornost psihološke stroke usmerjena na dimenzije subjektivnosti, ki jih je na novo ustvarila, ustvarjen je bil specifičen način mišljenja, pisanja, merjenja in vedenja glede na te dimenzije. Nastali so novi načini ocenjevanja in upravljanja s subjekti, psihologija pa je za upravljanje s *človeškimi viri* postala ključnega pomena.

Tehnologije upravljanja na področju industrije oziroma organizacije delovne sile so se v Veliki Britaniji v obdobju svetovnih vojn močno spreminjale. Najprej zaradi ekonomskih potreb, v tovarnah povečanega povpraševanja po orožju in strelivu, nato zaradi potreb po znanstvenih dognanjih o racionalnem upravljanju z delavci. V obdobju pred 2. svetovno vojno so se metode ocenjevanja osredotočale predvsem na sposobnosti posameznika, medtem ko so se v povojnem obdobju načini delovanja na subjekt in skupino artikularili v debatah o delovni produktivnosti, nemirih delavcev, načinih maksimizacije predanosti in integracije delavcev ipd. Zaposlitev se je začelo pojmovati kot temeljni del psihološkega zdravja posameznika in stabilnosti družine. To vodi do današnjega pojmovanja dela, kjer slednjega ne vidimo kot sredstva podrejanja ali zgolj nečesa, kar počnemo zaradi instrumentalnih razlogov (denarja), temveč kot

način samoizpolnitve. Danes se nam samoumevna zdi misel, da se skozi delo izpolnjujemo, vendar je tak način mišljenja relativno nov in je bil nedolgo nazaj nezamisljiv.

Avtor raziskuje tudi strategije, ki zasebno sfero družine povezujejo s cilji oblasti. Že več kot stoletje in pol oblasti zaradi socialnih in političnih razlogov povezujejo vzgojo in blaginjo otrok s stanjem širše družbe (kar je Foucault imenoval biopolitika), od 2. svetovne vojne naprej pa je prav psihologija tista, ki je v večji meri ustvarila jezik, s katerim oblast probleme vzgoje lahko artikulira. Psihologija ustvarja norme razvoja in vedenja otrok, nove načine razumevanja otroštva, normalnega in patološkega poteka le-tega, ter preko vzpostavitve (ne)normalnosti določa, kaj je zaželeno in pričakovano. Tako omogoča identifikacijo problema in hkrati tudi določa načine, kako se ga lahko rešuje. Rose spremlja spremembe v problemih, ki jim psihologija v določenem trenutku namenja največ pozornosti. Najprej si je psihologija prizadevala preprečevati psihološke motnje otrok (ki jih je sama ustvarila preko definiranja patološkosti) s pomočjo *primernih metod vzgoje*. Nato je pozornost preusmerila v maksimizacijo čustvene regulacije in kognitivne učinkovitosti otroka, za kar naj bila potrebna nadzorovanje in skrb za *primerne prve stike* otroka s starši in z okoljem. Rose pokaže, da grožnja pred prisilnim odvzemom otroka igra manjšo vlogo pri načinu nadzorovanja in regulacije družin s strani oblasti. Večjo vlogo ima spodbujanje staršev, da vzgojo »normalnega otroka« prevzamejo nase. Starši morajo zato regulirati sebe in otroka v skladu z znanjem, ki jim ga posredujejo psihologi, priporočili, ki jih vidijo v oglasih, medijskih razpravah in popularni literaturi. Zaradi neizogibnega razkoraka med dejanskim vedenjem otrok in ideali norm starši doživljajo anksioznost, ki jih vodi nazaj k strokovnjakom, psihologom, ki ta ideal ustvarjajo.

Psi kompleks je torej v času svetovnih vojn začel vedno bolj sodelovati z oblastjo pri praktičnem nadziranju in upravljanju s posamezniki, hkrati pa je s produkcijo psiholoških resnic in vednosti legitimiziral izvajanje oblasti nad posameznikom pod pretvezo nevtralnosti, objektivnosti in neideološkosti. Nove oblike regulacije

ne zatirajo subjektivnosti, ampak jo sooblikujejo v skladu s prevladujočo individualistično paradigmo, temelječo na ideji o svobodi in avtonomiji posameznika, ki pa zahteva regulacijo samega sebe. Rose (1996) v naslednji knjigi z naslovom *Inventing Our Selves: Psychology, Power and Personhood* svoje delo in raziskovanje označi kot kritično zgodovino, katere cilj je razumeti pogoje, v katerih se je današnja subjektivnost oblikovala. Tako na konkretnih primerih vidimo, da je še nedolgo nazaj obstajala zelo drugačna subjektivnost, in s sledenjem procesov, ki so jo čez čas preoblikovali, spoznamo, da je spremenljiva. Tako denaturaliziramo in destabiliziramo naše trenutno razumevanje sebe in drugih ter ga lahko začnemo spreminjati na boljše.

Literatura

- Rose, N. S. (1985). *The psychological complex: Psychology, politics, and society in England, 1869-1939*. Routledge & Kegan Paul.
- Rose, N. S. (1989). *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. Routledge.
- Rose, N. S. (1996). *Inventing our Selves: Psychology, Power and Personhood*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511752179>

Zgodovina drugega in (ne)psihologija Balkana

Alja Peihar

Letošnji simpozij kritične psihologije posvečamo zgodovinenju psihologije in vsem sorodnim zornim kotom, iz katerih lahko motrimo psihološko vednost in njeno produkcijo. Te različne perspektive nam pomagajo odpreti naravo psihologije kot kontekstualno pogojene znanosti, katere pogledi na duševnost in razlage človekovega mišljenja, čustvovanja, vedenja in njegovih odnosov niso nevtralne, nespremenljive, objektivne in univerzalne.

Kot nujno podlago za kritičen odmik od navidezne univerzalnosti mainstream-psiholoških razlag in pristopov k raziskovanju in obravnavi človeka s prispevki tega simpozija torej raziskujemo zgodovino psihologije. V svojem prispevku se opiram na dve glavni izhodišči. Za specifično ontološko pozicijo, s katere v tem prispevku motrim psihologijo, sem izbrala Balkan. Kot viri te refleksije so mi služili trije intervjuji s kritičnimi psihologinjama in psihologom s tega območja. Obenem sem poskušala težavnost (ne)umeščenosti psihologije na Balkanu umestiti v kontekst zgodovine psihološke epistemologije in s tem pokazati, kako je prav ta vzpostavila temelje psihologije kot naravoslovne znanosti, ki onemogoča upoštevanje kulturnih, družbenih in jezikovnih specifik vseh obrobni območij, bolj ali manj oddaljenih od Zahodnega centra njene produkcije vednosti. Pri tem sem se opirala na članek Gordane Jovanović z naslovom *Zgodovinenje epistemologije v psihologiji* (angl. *Historizing Epistemology in Psychology*) (Jovanović, 2010).

Meje področja, ki ga s pozicioniranostjo na Balkanu lahko načrtam za potrebe tega prispevka, so pavšalne. S tem v grobem mislim na območje vmesnosti, vezane na njegovo geografsko, zgodovinsko in kulturno umeščenost med Zahodom in Vzhodom, na dvoumnost

njegovega polkolonialnega statusa, obrobno pozicijo v odnosu do zahodnih centrov moči. To postavljenost na obrobje produkcije psihološke vednosti je obenem možno uporabiti kot spoznavno pozicijo, s katere imamo več možnosti za razumevanje razmerij dominacije in nadzora, lastnim prevladujoči psihologiji. Temu profesor psihologije na Univerzi v Beogradu, Petar Jevremović, pravi privilegirana ontološka pozicija. V nasprotju z »razvitim« svetom se tukaj stvari odvijajo neposredno. Kolaps sistema vednosti nekega sveta, ki se tukaj počasi izteka in menjuje, lahko opazujemo v kaleidoskopski sliki zmedenega in kaotičnega Balkana. Tukaj se še vedno skrivajo fenomeni in entitete, ki se niso pustili absorbirati ideologiji in metodologiji velikega Zahoda in velikih akademskih narativov.

Pa vendar vdor internacionalizirane psihologije Balkanu ni bil prihranjen. Prevladujoča psihološka vednost se je od prve polovice 20. stoletja zlagoma širila onkraj meja svojega ozkega geografskega in kulturnega porekla in se začela uveljavljati v drugih delih sveta. V samorazumevanju psihologije je to specifično poreklo zmotno ostalo videno kot nevtralnno in nerelevantno za veljavnost psihološke vednosti. Med drugim je prav takšno ahistorično in dekotekstualizirano razumevanje psihologije odprlo vrata za slepo širjenje njene dominantne oblike (Jovanović, 2005). Radikalni odtujenosti od svojega predmeta proučevanja lahko v psihologiji sledimo preko zgodovinenja njene epistemologije. Prevezemanje tradicionalne, atomistične, individualistične in torej nujno tudi ahistorične epistemologije naravoslovnih znanosti, zavezanost metodi in kvantitativnemu imperativu je psihologijo oddaljila od kompleksnosti intencionalnosti, smisla, kulture, družbe in zgodovine (Jovanović, 2010). Pa vendar, kot v svojem zgodovinskem pregledu prikaže G. Jovanović, ta smer nikoli ni bila edina in psihološki zgodovinopisni spomin zaznamujejo velika področja zgodovinske amnezije.

Vkoreninjene v družbeno-zgodovinski kontekst in neločljivo povezane z njegovimi instrumentalnimi in tehničnimi interesi so določene (nikakor ne naključne) epistemološke odločitve psihologijo privedle do skrajne fragmentarnosti preučevanih fenomenov. Kvantitativni

imperativ, ki ne more zaobjeti drugega kot osamljenih fragmentov duševnega, je na račun subjektivnega, intimnega, lokalnega v središče psiholoških vrednot postavil objektivno, neosebno, univerzalno (Jovanović, 2010). Celostnost subjektivnega doživljanja se je izgubila iz psihologije. Pravi pomen psihologije je razvodenel, njeno bistvo je izvotljeno duševnosti. Razpredla se je brezbržnost do celostnosti in smisla, pozornosti in občutljivosti za lokalno, skupnostno, kulturno. Pa vendar so ti konstitutivni vidiki psihološkega ves čas vztrajali v alternativnih epistemoloških pozicijah, le da te niso bile skladne s prevladujočo družbeno vizijo. Vztrajno so bledele in sčasoma popolnoma izginile tudi iz dominantne zgodovine psihologije. Ampak tok psihološke zgodovine presega intelektualne in epistemološke okvirje. Povezan je s širšim uporabnim interesom psihološkega znanja, ki je bil usmerjen k družbenim zahtevam po nadzoru množične proizvodnje in dosežkov posameznikov – na delovnih mestih, v šolah, bolnišnicah, zaporih itd. (Jovanović, 2010).

Psihologijo na Balkanu lahko zato razumemo kot kolonialno profilirano. Diktirana je z Zahoda, od koder prihajajo normativni diskurzi in siromašijo tiste, ki se nahajajo geografsko ali duhovno daleč od centra. Neselektivni uvoz teorij in pristopov ter nova racionalnost tukaj trčijo ob neznanke in neupoštevanje zgodovinskega, jezikovnega in kulturnega zaledja. Ob tem zazeva velika praznina obstoječe metodologije, ki ni zmožna ustrezno zaobjeti neposredne živete izkušnje ljudi v njihovem družbenem in kulturnem kontekstu. V teh pogojih se nam bolj neposredno odstrejo tudi problemi, ki pestijo Zahodni svet in Zahodno psihologijo, in to pozicijo moramo izkoristiti. Do kulturno relevantne psihologije ne moremo z isto epistemologijo, z isto paradigmo, metodami, kategorijami, pristopi, s katerimi operira prevladujoča psihologija. Začeti je potrebno znova ali pa se vrniti na začetek. Potrebujemo nove in obuditi moramo stare nastavke, ki so sčasoma poniknili v amnezijo enostranskega zgodovinjena psihologije. Iskati se jih lahko lotimo torej tudi po sledih kritične zgodovine psihologije. Za boljši svet potrebujemo tudi boljšo psihologijo.

Literatura

- Jovanović, G. (2005). Theoretical challenges of internationalizing psychological knowledge. V A. Gülerce, A. Hofmeister, I. Staeuble, G. Saunders & J. Kaye (Ur.), *Contemporary Theorizing in Psychology: Global Perspectives* (str. 78–87). Captus University Publications.
- Jovanović, G. (2010). Historizing Epistemology in Psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 44(4), 310–328. <https://doi.org/10.1007/s12124-010-9132-9>

III. del

Zgodovina neke kritike

Psihologija zatiranih: Ali je emancipatorno relevantna psihologija sploh mogoča?

Eva Fekonja

Konceptualizacija znanja in zavedanje o njegovi vsakokratni vpetosti v specifične historične in socio-kulturne okoliščine (Haraway, 2020; Kuhn, 1998) sta neločljivo povezana z emancipacijo zatiranih. Ker psihologija proizvaja znanje o človeku, so-vpliva na to, kako človek razume samega sebe in svojo realnost. Zato se je pomembno vprašati, kako in kakšno znanje proizvaja psihologija in kakšni so družbeni učinki tega znanja.

Na primeru razlike v konceptualizaciji ponotranjenega zatiranja med anticolonialno teorijo (Fanon, 1952/2016) in kognitivno-vedenjsko teorijo (David, 2009; David & Derthick, 2014) ta prispevek odpira vprašanje produkcije psihološkega znanja in z njim povezanega odnosa psihologije do zatiranja in zatiranih ter pri tem pokaže, zakaj lahko pozitivistična psihologija naslavlja le individualno in tako ostane slepa za konkretne družbene učinke lastnega delovanja. Če je Frantz Fanon (1952/2016) odziv zatiranih razumel kot del kolesja nadzora, ki je funkcionalen v smislu ohranjanja in naturalizacije kolonialne ideologije, vedenjsko-kognitivna konceptualizacija izgubi ta kritični moment. Vedenjsko-kognitivna teorija srž problema diskurzivno premesti v posameznika. Ko se zgodi ta premestitev, lahko psihologija začne delovati na polju, ki ji je domače – in prične z individualno obravnavo posameznika s ciljem spremeniti njegove kognitivnih sheme oziroma nefunkcionalne vedenjske vzorce. V obeh primerih deluje tako, da spreminja nekaj v posamezniku samem.

Klaus Holzkamp (1983, 2013), kritik tradicionalne psihologije in

ustanovitelj nemške kritično-psihološke šole, je v kritičnopsihološko raziskovanje uvedel pojem emancipatorne relevance v psihologiji. Holzkampovo (1983) izhodišče je trditev, da psihologija pri pojasnjevanju individualnih življenjskih dejavnosti posameznikov ne more biti uspešna, v kolikor bo upoštevala le lastnosti individuumov in njihovega okolja, kot se nam te kažejo in kot jih lahko opazujemo oziroma preučujemo empirično. Odnos med ljudmi in svetom se, kot utemeljuje Holzkamp (1983), ne začneja šele v razvoju in učenju, ki ju psihologija razume kot individualna procesa. Lastnosti, ki ta proces determinirajo, so namreč že določene, še preden se sploh začne individualni odnos do realnosti. Holzkamp tradicionalni psihologiji očita neupoštevanje tega nadrejenega sklopa, zaradi česar psihologija človekovo družbenost zvede na »okolje«, ki ga razume kot enega mnogih dejavnikov, ki šele naknadno vplivajo na človeka, ki je sicer konceptualiziran kot individuum.

Tako se torej rodi iluzija, da na takšen »naravni proces« ni mogoče vplivati z zavestno dejavnostjo. Družbena razmerja so torej ljudem dana kot »nadrejena resničnost«, v kateri je človekova svoboda zreducirana na sprejemanje zgolj partikularnih odločitev o svojem življenju (Adorno, 1976) in v kateri morajo ohraniti svojo eksistenco. A za preseganje zatiranja je nujno, da ljudje najprej kritično prepoznajo njegove vzroke. Šele takrat lahko preko transformativne akcije ustvarjajo nove situacije, ki omogoča to, kar Freire (1968/2019, str. 44) imenuje »bolj popolna človečnost«: (samo)razumevanje ljudi kot subjektov, ki imajo vednost in možnost delovanja, ter boj proti popredmetenju, ki ljudi vzpostavlja kot objekte, nad katerimi lahko nekdo vrši dejavnost.

Psihologija zatiranje premesti v duševnost posameznika in se nato loti obravnave duševnih procesov, ki so nastali kot odgovor na zatiranje. Kot rečeno, takšna obravnava posameznika »opolnomoči« v zelo omejenem, individualističnem smislu. Posameznik torej nenehno izboljšuje metode tega, kar bi v novodobnem žargonu imenovali »delo na sebi«, pri čemer problem ne tiči v metodi, temveč v zmoti o tem, da lahko človek izboljša svoje življenje brez izboljšanja objektivih življenjskih pogojev (Holzkamp, 2013). Šele zavedanje o

tem, da vir konflikta tiči v socialni strukturi, namreč omogoči posamezniku, da se odloči za delovanje (ali pa nedelovanje) v odnosu do strukture (Fanon, 1952/2016). Tukaj se srečata dve pomembni vprašanji: vprašanje psihološke epistemologije (spoznavanja) in etike (delovanja). Prvo in najbolj očitno je vprašanje razmerja med posameznikom in družbo, kot ga koncipira pozitivistična psihologija in kot ga nato kritizira in na novo vzpostavlja Holzkampova kritična psihologija. Drugo, nič manj pomembno in s prvim povezano, pa je vprašanje o tem, ali (naj) psihologija deluje kot emancipatorna, družbeno-spreminjajoča znanost. Šele hkratno obravnavanje obeh vidikov pokaže, kako psihologija ravno zaradi (navidezne) ideološke nevtralnosti ne zmore delovati kot emancipatorno relevantna znanost. Za emancipatorno relevantno psihologijo je torej nujno, da najprej prepozna vpliv zgodovinskih in socialnih okoliščin na razvoj temeljnih psiholoških konceptov in znanstveno-raziskovalnih pristopov.

Psihologija mora torej prepoznati, da človek nikoli ni od družbe abstrahiran prazen list papirja, na katerega se vpisujejo zunanje okoliščine, ampak je *a priori* del teh okoliščin in jih lahko tudi aktivno spreminja. Psihološka vednost je del procesov, ki konstituirajo družbeno in šele raziskovanje zgodovinskih pogojev, ki vzpostavijo možnost vednosti, omogoča razumevanje učinkov te vednosti na objekt psihološkega spoznavanja – človeka (Mencin Čeplak, 2003). Šele psihologija, ki bo kritično prevprašala lastno znanstveno početje ter razkrila historično, politično in družbeno kontingentnost svojih paradigem, bo torej lahko zares na strani zatiranih.

Literatura

- Adorno, T. W. (1976). K razmerju med sociologijo in psihologijo. *Problemi. Razprave*, 14(163/168), 30–54.
- David, E. J. R. (2009). Internalized oppression, psychopathology, and cognitive-behavioral therapy among historically oppressed groups. *Journal of Psychological Practice*, 15(1), 71–103.

- David, E. J. R., & Derthick, A. O. (2014). What is internalized oppression, and so what? V E. J. R. David (Ur.), *Internalized oppression: The psychology of marginalized groups* (str. 1–30). Springer Publishing Company.
- Fanon, F. (2016). *Black Skin, White Masks* [Črna koža, bele maske] (A. M. Habjan, Prev.). Studia humanitatis. (Izvirno delo objavljeno 1952)
- Freire, P. (2019). *Pedagogia do oprímido* [Pedagogika zatiranih] (B. Müller, Prev.). Krtina. (Izvirno delo objavljeno 1968)
- Haraway, D. (2020). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. V C. McCann, S.-k. Kim & E. Ergun (Ur.), *Feminist Theory Reader: Local and Global Perspectives* (5. izd., str. 303–310). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003001201>
- Holzkamp, K. (1983). Categorical and Theoretical Conceptualization Between Concrete Individuals and Their Social Life Circumstances in Critical Psychology [Kritičnopsihološko kategorialno in teoretsko pojmovanje posredovanja med konkretnimi individui in njihovimi družbenimi življenjskimi pogoji]. *Anthropos*, 15(1/2), 169–176.
- Holzkamp, K. (2013). Basic Concepts of Critical Psychology. V E. Schraube & U. Osterkamp (Ur.), *Psychology from the standpoint of the subject: Selected writings of Klaus Holzkamp* (str. 19–28). Palgrave Macmillan.
- Kuhn, T. S. (1998). *The structure of scientific revolutions* [Struktura znanstvenih revolucij] (M. Šimenc & A. Hladnik, Ur.; G. Jurman & S. Krek, Prev.). Krtina.
- Mencin Čeplak, M. (2003). Dekonstruktivizem in psihologija. *Psihološka obzorja*, 12(3), 103–115.

Kritična psihologija ali kritika psihologije?

Mirjana Ule

V sestavku razpravljam o začetkih kritične psihološke teoretske in praktične produkcije v Sloveniji v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Analiziram razloge za pojav kritične psihologije, ki so po mojem mnenju dvojni: širši politični, ki segajo v spremembo družbene klime v začetku sedemdesetih let v Sloveniji, in ožje akademski, ki jih je sprožilo predvsem nezadovoljstvo z ozko eksperimentalno vedenjsko usmerjeno akademsko psihologijo, ki se ni odzivala na družbene probleme in potrebe.

Akadska psihologija je bila v prvih desetletjih po ustanovitvi oddelka za psihologijo izrazito behavioristično in kognitivistično usmerjena. Za tako usmeritev je več razlogov. Predavatelji na oddelku za psihologijo so se večinoma izobrazili v Združenih državah Amerike, skozi ameriško literaturo in so na oddelk za psihologijo prenesli to prakso. Behavioristična psihologija se je zdela tudi najbolj znanstvena po vzoru priznanih naravoslovnih znanosti in primerna za vzpostavitev psihologije kot znanosti. Obenem se je zdela tudi najbolj vrednotno nevtralna, osvobodjena možnih ideoloških interpretacij v času, ko sta politika in ideologija v bivši Jugoslaviji skušali nadzorovati tudi znanost.

Koncem šestdesetih let prejšnjega stoletja se je v Sloveniji začela razvijati bolj odprta družbena klima. Bil je čas tako imenovane ekonomske in politične liberalizacije. V tem času je prišlo do množičnega nadaljevanja študija na terciarni stopnji, večje mobilnosti mladih in odpiranja v evropski in svetovni prostor, študentskih in drugih novih civilnodružbenih gibanj. Študentje so začeli problematizirati dogajanja v širšem družbenem pa tudi ožjem akademskem okolju. Zahtevali so več kritičnosti do političnih pa tudi akadem-

skih režimov, več odprtosti in liberalizacijo javnega in akademskega diskurza.

Med aktivnimi udeleženci študentskih in drugih družbenih gibanj smo bili tudi nekateri angažirani študentje_ke psihologije, ki smo prakso družbene kritike prenesli tudi v polje psihologije in smo pod vplivom družbeno kritičnih avtorjev frankfurtske šole, kritične psihoanalize in francoskega strukturalizma začeli kritično prevpraševati tedanjo pozicioniranost psihologije v Sloveniji. Za nas je bila pomembna in pomenljiva psihologija kot emancipatorna družbenokritična znanost (Ule, 2009). Odgovore na to, kakšna naj bo družbena vloga psihologije, pa smo iskali v nekaterih evropskih teoretskih smereh, predvsem v nemški kritični psihologiji in francoskem strukturalizmu (Adorno, 1976; Althusser, 1980; Holzkamp, 1972; Lorenzer in sod., 1971). Delovali smo na treh ravneh – na teoretski ravni s kritično refleksijo prevladujočih teoretskih konceptov, na raziskovalnih ravni z uvajanjem kvalitativnih metod (diskurzivne analize) in na ravni psiholoških praks z vzpostavljanjem terapevtskega, svetovalnega, izobraževalnega dela v skupnosti, z zahtevami po dezinstitutionalizaciji in dekonstrukciji totalnih ustanov. Leta 1983 smo na *Posvetovanju psihologov Slovenije* organizirali sekcijo *Kritika akademske psihologije*, kjer smo prvič razpravljali o krizi psihologije, o razmerju med individualnim in družbenim v konceptcijah psihološkega subjekta in o pozitivizmu v (psihološki) znanosti (Ule, 1984). Vprašanje razmerja med individualnim in družbenim v konceptualizacijah psihološkega subjekta je tudi osrednji problem, ki sem ga obravnavala v knjigi *Od krize psihologije h kritični psihologiji* (Ule, 1986). S to analizo sem argumentirala svojo temeljno tezo, da je psihologija družbena veda, in pokazala na ideološkost predpostavk naravoslovne in individualistične psihološke paradigme. Ob tem pa sem vseskozi vztrajala pri (psihoanalitski) tezi o notranji konfliktnosti subjekta, ki je še tako »dobra« družbena in politična ureditev ne more odpraviti.

Eden prvih javnih dogodkov, ki je močno pretresel širšo psihološko javnost, je bil izid prevoda dela Michela Torta *Inteligenčni kvocient* (Tort, 1977/1984). Tortova brezkompromisna kritika konceptov in

merjenja inteligentnosti je med številnimi psihologi vzbudila veliko mero nelagodja. Siloviti negativni odzivi na knjigo so preglasili kritike. Zato izid knjige ni vzpodbudil širših kritičnih razprav o uporabi testov inteligentnosti, o učinkih te uporabe ali o ideoloških predpostavkah samega koncepta inteligentnosti. Tako je na primer šele leta 1996 Zakon o osnovni šoli prekinil prakso testiranja šolskih novincev in hkrati uzakonil obvezno soglasje staršev za vsako zbiranje podatkov, ki presega osnovne osebne podatke in podatke o napredovanju učencev in izdanih listinah (Mencin Čeplak & Ule, 2013). Hkrati s političnimi/družbenimi gibanji in kritično teoretsko refleksijo so bile v sedemdesetih in osemdesetih letih v Sloveniji izpostavljene refleksiji in praktičnim posegom tudi svetovalne in terapevtske prakse ter totalne ustanove. Skupno vsem alternativnim praksam, ki so izhajale iz kritično psiholoških teoretskih konceptov, je bila dezinstucionalizacija, ki ni bila razumljena samo kot poskus zapiranja totalnih ustanov in njihovo nadomeščanje s takšnimi odgovori na stiske ljudi, ki jih lahko ustvarimo tam, kjer ljudje sicer živijo – v skupnosti. Šlo je za poskus preobrazbe odnosov med strokovnjaki in uporabniki, premik moči k uporabniku in spremembo same epistemologije, pojmovanja stiske in pomoči, okrevanja, premika od ezoteričnega znanja k navadnosti izjemnega (Flaker & Leskošek, 1995).

Kritična psihologija nas uči razlikovanja med dejansko družbo, v kateri živimo kot integralni »družbeni posamezniki« in med odtujenimi družbenimi podsistemi, ki se skušajo dvigniti nad družbo in biti njeni reprezentanti, ob tem pa vse družbeno dogajanje podrejajo partikularnim interesom (npr. interesom kapitala, političnih elit, močnih institucij). Vendar takšno razlikovanje ni odvisno le od zavesti in znanja posameznika, temveč tudi od družbenih procesov, ki vežejo posameznike v njihovem skupnem prizadevanju za spreminjanje razmer. Emancipacija posameznikov se tedaj izkaže kot en pol družbene emancipacije ljudi na sploh, kar pomeni, da se nam zastavlja naloga, kako povezati emancipacijo realnih družb od dominacije posebnih družbenih podsistemov z emancipacijo posameznikov od videzov navidezne individualnosti in navidezne prostosti

(Parker, 2015). Ta »naloga« implicira slovo od zamisli o človeku kot v sebi centriranem subjektu, ki lahko doseže harmonijo v sebi in med seboj in svetom okrog sebe ne glede na splošne družbene razmere.

Literatura

- Adorno, T. W. (1976). K razmerju med sociologijo in psihologijo. *Problemi. Razprave*, 14(163/168), 30–54.
- Althusser, L. (1980). Ideologija in ideološki aparati države. V Z. Škušek (Ur.), *Ideologija in estetski učinek* (str. 35–99). Cankarjeva založba.
- Flaker, V., & Leskošek, V. (1995). Vpliv študija duševnega zdravja v skupnosti na socialno delo na področju duševnega zdravja. *Socialno delo*, 34(6), 395–400.
- Holzkamp, K. (1972). *Kritische Psychologie: Vorbereitende Arbeiten*. Fischer-Taschenbuch-Verlag.
- Lorenzer, A., Dahmer, H., Horn, K., Brede, K., & Schwanenberg, E. (1971). *Psychoanalyse als Sozialwissenschaft*. Suhrkamp.
- Mencin Čeplak, M., & Ule, M. (2013). On critical psychology in Slovenia. *Annual review of critical psychology*, 10, 832–848.
- Parker, I. (2015). *Handbook of critical psychology*. Routledge.
- Tort, M. (1984). *Inteligenčni kvocient* (M. Rotar, Prev.). Delavska enotnost. (Izvirno delo objavljeno 1977)
- Ule, M. (1984). Strah psihologov pred interakcijami kot razlog krize socialne psihologije. V J. Gregorač (Ur.), *Posvetovanje psihologov Slovenije* (str. 61–65). Društvo psihologov SR Slovenije.
- Ule, M. (1986). *Od krize psihologije h kritični psihologiji*. Delavska enotnost.
- Ule, M. (2009). *Socialna psihologija: Analitični pristop k življenju v družbi*. Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

Vznikanje kritične psihologije v Sloveniji

Metka Mencin

Vlado Miheljak je na enem od posvetovanj psihologov Slovenije v prvi polovici osemdesetih citiral filozofa Georgesa Politzerja, da je psiholog toliko znanstvenik, kot je spreobrnjen pogan kristjan – ta citat je moja prva asociacija na zgodovino kritične psihologije v Sloveniji. Takrat sem prvič slišala za Politzerja in bilo mi je žal, da zanj (kot še za marsikoga, za marsikatero in za marsikaj) nisem vedela prej – vsaj takrat, ko sem pisala diplomsko nalogo (diplomirala sem decembra 1983, na Oddelku za psihologijo lju-bljanske Filozofske fakultete). V devetdesetih, ko sem na istem oddelku pripravljala magisterij o mestu psihologije v mreži oblasti, me je na Politzerja in njegovo *Critique of the Foundations of Psychology* (Poltizer, 1928/1994) spomnil trideset let starejši tekst Georgesa Canguilhema *Qu'est-ce que la psychologie?* (1956/2022), radikalna kritika psiholoških vednosti in praks, ki se utemeljujejo na uporabnosti človeških bitij.

Naša generacija študentk in študentov psihologije se je znašla v nekakšnem vakuumu, ki je nastal po študentskem gibanju in uvajanju alternativnih skupnostnih projektov, kakršni so bili terapevtske kolonije in tabori, Društvo za pomoč v duševni stiski, Klub za prevencijo narkomanije Vsemirje – o tem se na študiju psihologije ni govorilo. Nekaj malega smo sicer slišali o akcijski raziskavi v vzgojnem domu za mladoletne fante v Logatcu, ki je potekala v obdobju 1967–1971, in je bila hkrati tudi prvi projekt dezinstitutivizacije v Sloveniji. Imeli smo namreč vsaj to srečo, da je profesor Vinko Skalar, eden ključnih sodelavcev pri tem projektu, na oddelku za psihologijo predaval o družbenih vidikih odklonskosti. Njegova predavanja so bila ena redkih, ki so presegala meje prevladujoče

individualne psihologije in so vsaj implicitno opozarjala na oblastno funkcijo psiholoških vednosti in praks. Nezadovoljstvo s prevlado pozitivizma in individualističnih koncepcij psihičnega smo nekateri_e poskušali_e pomiriti z obiskovanjem predavanj na oddelku za filozofijo (npr. predavanja prof. Debenjaka) in razprav na teoretski sekciji psihološkega društva. Ena od teh mi še vedno odzvanja v spominu: v razpravi o vlogi drugega pri Vigotskem in Lacanu je Eva Bahovec opozorila, da »sta pri Lacanu že od vsega začetka dva.« To njeno opozorilo je postalo nekakšna opora mojim takrat še zelo slabo artikuliranim poskusom, da bi družbeno mislila kot konstitutivno za psihične procese. Med študijem psihologije sem namreč najbolj pogrešala prav teorizacijo razmerij individualno/psihološko – družbeno, ki bi preseгла seštevanje. Torej natanko tisto, s čimer se (med drugim) spoprijema sicer široko in diverzificirano polje t.i. kritične psihologije. Omenjeno opozorilo Eve Bahovec je bil tudi povod, da sem si pri domačih za novoletno darilo izgovorila srbski prevod Freudovih zbranih del (izšla so 1981), ki mi je pomagal krpiti neskončne praznine v znanju.

Šele proti koncu našega dodiplomskega študija so mlajše psihologinje in psihologi začele objavljati tekste, ki so kritično naslavljali razmerja individualno – družbeno in družbeno vlogo psihologije. L. 1983 je revija *Anthropos* (Musek in sod., 1983) objavila blok o kritični psihologiji, med avtorji_cami pa so prevladovali_e mlajši_e psihologi_nje, ki v pedagoškem procesu (še) niso sodelovali_e: Eva Bahovec, Vlado Miheljčak, Mirjana Ule, Ksenija Leban. Konec l. 1984 je izšel še zbornik referatov (Gregorač, 1984), predstavljenih na posvetovanju psihologov Slovenije o krizi psihologije, razmerju med individualnim in družbenim v koncepcijah psihološkega subjekta in o pozitivizmu v (psihološki) znanosti. Prispevki problematizirajo odnos psiholoških koncepcij zavestnega subjekta do psihoanalize (Janek Musek); pozitivistični »produktivni eklekticizem« (Eva Bahovec), nekritično prevzemanje metodologije tradicionalnega naravoslovja v psihologiji in prav tako nekritično zavračanje empirije nasploh (Miheljčak); psihologizem individualističnih koncepcij »osebnosti« (Pavlović); individualistične koncepcije socialnih

interakcij (Ule), skratka ključne teme, ki jih naslavljaajo razprave v raznorodnem polju kritične psihologije.

Prve številke Psiholoških obzorij so bile dober razlog za upanje, da se bodo institucionalizirane psihološke vednosti v Sloveniji na široko odprle družbenokritičnim pristopom v psihologiji, da se bo vzpostavilo sistematično, kontinuirano raziskovanje genealogije psihologije, njenih ideoloških predpostavk in vloge v gospodstvenih razmerjih. To se ni zgodilo, še vedno ostajamo pri posamičnih poskusih. A razlog za novo upanje so iniciative novih generacij kritičnih študentk_ov psihologije.

Literatura

- Canguilhem, G. (2022). Kaj je psihologija? V Ž. Mekiš Recek & E. Bohanec (Ur.), *Kaj je psihologija? Epistemologija in refleksija* (str. 9–23). Društvo študentov psihologije Slovenije. (Izvirno delo objavljeno 1956)
- Gregorač, J. (Ur.). (1984). *Posvetovanje psihologov Slovenije*. Društvo psihologov SR Slovenije.
- Musek, J., Rus, V., & Jerman, F. (Ur.). (1983). Anthropos: Časopis za sodelovanje humanističnih in naravoslovnih ved, za psihologijo in filozofijo. *Anthropos (Ljubljana)*, 15(1/2).
- Politzer, G. (1994). *Critiques des fondements de la psychologie* [Critique of the foundations of psychology: The psychology of psychoanalysis] (M. Apprey, Prev.). (Izvirno delo objavljeno 1928)